

Geliş Tarihi: 06.01.2019
Kabul Tarihi: 17.01.2019
Yayın Tarihi: 17.01.2019

OĞUZTAD

OĞUZ TÜRKÇESİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Sayı: 1 - Ocak 2019

s.s. 215-227

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE BASİT CÜMLENİN YÜKLEME GÖRE ŞEKİLLENEN YAPISAL MANTIKSAL TİPLERİ

Sebine ABİD*

ÖZET

Türkiye Türkçesi, Oğuz Türkçesi içinde yer alan ve bu saha içinde gelişen yazı diline verilen addır. Eski Oğuz Türkçesinin bütün dil ve sözdizimsel özelliklerini kendinde barındırır. Oğuz Türkçesinin en eski ve önemli kolu olan Türkiye Türkçesi, cümle yapısı bakımından basit ve birleşik cümlelerden oluşur. Türkiye Türkçesinde basit cümle kendi içinde iki gruba ayrılır: Çift içerikli basit cümleler ve tek içerikli basit cümleler. Türkiye Türkçesinde çift içerikli ve tek içerikli basit cümlelerin birkaç yapısal-mantıksal tipleri bulunmaktadır. Çift içerikli basit cümleler, özneli çift içerikli basit cümleler ve öznesiz çift içerikli basit cümlelere ayrılır. Tek içerikli basit cümleler, yapısal-mantıksal tiplerine göre yükleme göre şekillenen tek içerikli basit cümleler ve özneye göre şekillenen tek içerikli basit cümlelere ayrılır. Özneye göre şekillenen tek içerikli cümlelere nominatif tek içerikli cümleler, duyusal tek içerikli cümleler, vokatif tek içerikli cümleler, mastar tek içerikli cümleler ait edilir. Yükleme göre şekillenen tek içerikli cümleler, kendi içinde ikiye ayrılır: Subjesiz yükleme göre şekillenen tek içerikli cümlelere öznesiz cümleler; subjeli yükleme göre şekillenen tek içerikli cümlelere genel özneli cümleler, belirli ve belirsiz özneli cümleler ait edilir. Bu çalışmada Türkiye Türkçesindeki basit cümlenin

* Dr.Öğretim Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri Ana bilim Dalı, sebine-abid@hotmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2502-7691>

yükleme göre şekillenen tek içerikli tipleri için bilimsel kriterler yapısal-mantıksal yöntemlerle belirlenmeye çalışılmış ve çeşitli edebi eserlerden örnekler verilerek sınıflandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, Basit Cümle, Tüklemle Şekillenen, Yapısal-Mantıksal, Tipler

**STRUCTURAL LOGICAL TYPES OF SIMPLE SENTENCES IN TURKEY'S
TURKISH SHAPED BY VERB**

ABSTRACT

The Turkey's Turkish is the name of written language that is a part of Oghuz Turkish and develops in this field. It contains all the language and syntactic features of Old Oghuz Turkish. The Turkey's Turkish, which is the oldest and the most important branch of Oghuz Turkish, consists of simple and combined sentences in terms of sentence structure. In Turkey's Turkish, simple sentence is divided into two groups: Simple sentences with double content and simple sentences with single content. In Turkey's Turkish, simple sentences with double content and simple sentences with single content have several structural and logical types. Simple sentences with double content are divided into simple sentences with double content with subject and simple sentences with double content without subject.

Simple sentences with single content are divided into simple sentences with single content shaped by verb and simple sentences with single content shaped by subject according to structural logical types. Sentences with single content shaped by subject include nominative single-content sentences, sensory single-content sentences, vocative single-content sentences, and infinitive single-content sentences. Single-content sentences shaped by verb are divided into two: Single-content sentences shaped by verb without subject include sentences without subject, while single-content sentences shaped by verb with subject include sentences with general subject, definite subject and indefinite subject. In this study, scientific criteria for single-content types of simple sentences shaped by verb in Turkey's Turkish were attempted to be defined using structural logical methods and classified with examples from various literary works.

216

Key Words: Turkey's Turkish, Simple Sentence, Shaped by Verb, Structural Logical, Types

GİRİŞ

BASİT YAPILI TEK İÇERİKLİ CÜMLELER

Basit cümleler yapısında isim veya fiil türünden tek yüklem bulunan cümlelerdir. Yapı itibarıyla içinde birçok kelimenin yer aldığı ve tek yüklem taşıyan cümleler basit cümle olarak kabul edilir (Karahan, 1999: 61).

Banguoğlu'na göre basit cümle başka öğeler alıp almamasına bakılmaksızın iki üyesi bulunan ve bir tek yargıdan oluşan cümlelerdir (2011: 523).

Özmen'e göre bünyesinde bir tek yargı bulunan özne ve yüklemden oluşabileceği gibi yardımcı öğelerle de kurulabilen cümle basit cümledir (2013: 143).

Özkan, Sevinçli'ye göre basit cümle içinde bir tek yargı bulunan ve bu yargıyı sonuca bağlayan tek yüklemden oluşan cümledir (2015: 197).

Özkan, Toker, Aşçı'ya göre basit cümle bir tek yargı bulunan ve tek yüklemden oluşan cümlelerdir.

Dünya dilciliğinde tek içerikli cümle kavramıyla bağlı düşünce çeşitliliği Türkolojide de kendini gösterir. Tartışmalar özellikle öznesiz cümlelerle belirsiz özneli cümlelerin farklı oluşuyla ilgilidir. Bir diğer itiraz edilen konulardan biri de tek içerikli cümlelerde cümlenin esas öğeleri cümleyi oluşturan öğeler özne ve yüklem olan münasebettir. Bilindiği gibi çift içerikli cümlelerde iki esas öğe (özne ve yüklem ve onları tamamlayan yardımcı öğeler) bulunur. Biçimsel açıdan bu cümle yapısını oluşturan kopula, mantıksal olarak birbirinden ayrı duran iki kavramı, yani özne ile yüklemi birbirine bağlamaktadır (Çiçekdağı, 2016: 136). Tek içerikli cümlelerde esas öğelerden biri bulunmasa da cümle anlamca bütündür. Tek içerikli cümlelerde bulunmayan öğe, esas muhakemenin ve cümlede öne sürülmek istenilen düşüncenin benimsenmesine engel değildir. Şekil olarak tek içerikli cümleler, esas öğenin cümlede bulunup bulunmaması bakımından eksiltili cümlelerden ve diğer cümle yapılarından farklılık gösterir. Cümlede eksilti, öğelerden biri ya da bir kısmının cümleden çıkarılmasıdır. Eksik öğelerin oluşturduğu boşluğu okuyucu veya dinleyici çeşitli iletişim vasıtalarıyla kısa zamanda gidererek sağlıklı iletişim kurmuş olur. Cümlede eksik olan öğenin yerini doldurmak için birkaç aşamanın izlenmesi gerekir. Öncelikle dinleyici ve okuyucu, okuduklarını, dinlediklerini konuşmadaki ifade şekline göre mantık yapısına yaklaştırmalıdır. Daha sonra göndermeler yoluyla belirsizlikleri ortadan kaldırmaya ve ardından eksiksiz önerme durumuna getirmek için derin yapıyı aydınlatmaya çalışmalıdır. Bazı durumlarda cümledeki eksilti, önceki veya sonraki cümleye bakılarak giderilir. Cümledeki eksikliği, hem cümlelerin dil bilgisi yapılarındaki eksikliğini hem de eksik öğenin anlamını göz önünde bulundurarak gidermek gerekir (Üstünova, 2011: 124).

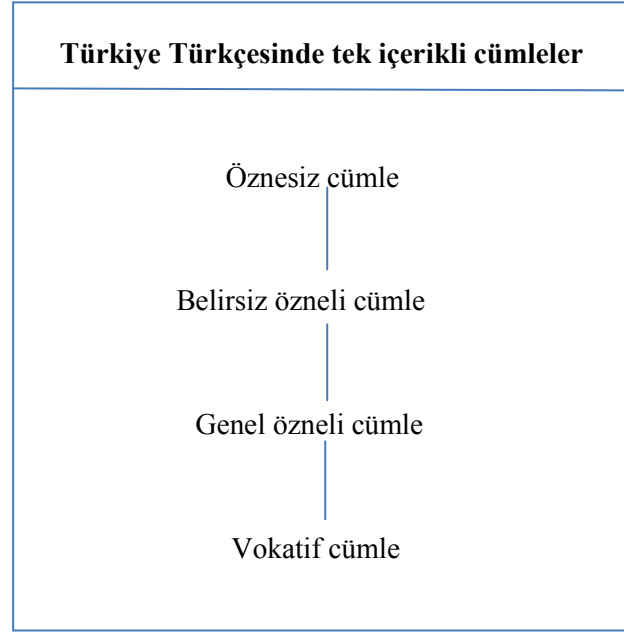
Dilcilikte tek içerikli cümlelerle eksiltili cümlelerin farklı oluşuyla ilgili tam çözüm bulunamamıştır. İlk bakışta bu iki cümle tipi arasında şekil olarak benzerlik görülebilir. Her iki cümle tipinde de öğelerden biri bulunmayabilir. Tek içerikli cümlede bulunmayan öğeye göre anlam bütünlüğü kaybolmaz. Tek içerikli cümlelerde esas ölçüt olarak mantıksal yön ele alınır ve tek içerikli cümlelerin tasnifi de bu mantıksal yöne göre yapılır. Eksiltili cümlelerde ise esas öğelerden birinin bulunmaması anlamın kaybolmasına ve bir nevi anlam eksikliğine neden olur. Bu tip cümlelerde anlam bütünlüğü metne göre belirlenebilir. Anlamın tamamlanması sürecinde sentaktik çevre faktörü de önemli rol oynar (Veliyev, 2005: 118). Tek içerikli cümlelerin araştırılmasında Kononov'un hizmetleri önemlidir. Çağdaş Türk edebi dilinin gramerinde yer alan monografisinde tek içerikli cümlelerin özellikleri onların farklı yönlerini bilimsel anlamda araştırmış Kononov'un bilimsel açıklamaları sonraları diğer Türk dillerinin bilimsel gramerlerinin hazırlanması için de esas rol oynar.

Kononov'a göre tek içerikli basit cümlelerde subje ve predikat bir cümle ögesiyle temsil edilmektedir. Kullanılmayan veya cümlede bulunmayan cümlenin ögesi ne metne ne de konuşma esnasında metne dahil edilmektedir. Fakat eksiltili cümlelerde ise bulunmayan cümle

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE BASİT CÜMLENİN YÜKLEME GÖRE ŞEKİLLENEN YAPISAL MANTIKSAL TİPLERİ

ögesi, metne veya konuşma esnasında kolaylıkla cümleye eklenebilir. A. N. Kononov, Çağdaş Türkiye Türkçesinde tek içerikli cümlenin aşağıdaki çeşitlerini gösterir: 1) Öznesiz cümleler; 2) Belirsiz özneli cümleler; 3) Genel özneli cümleler; 4) Öznel (Nominatif) cümleler; 5) Vokatif cümleler;

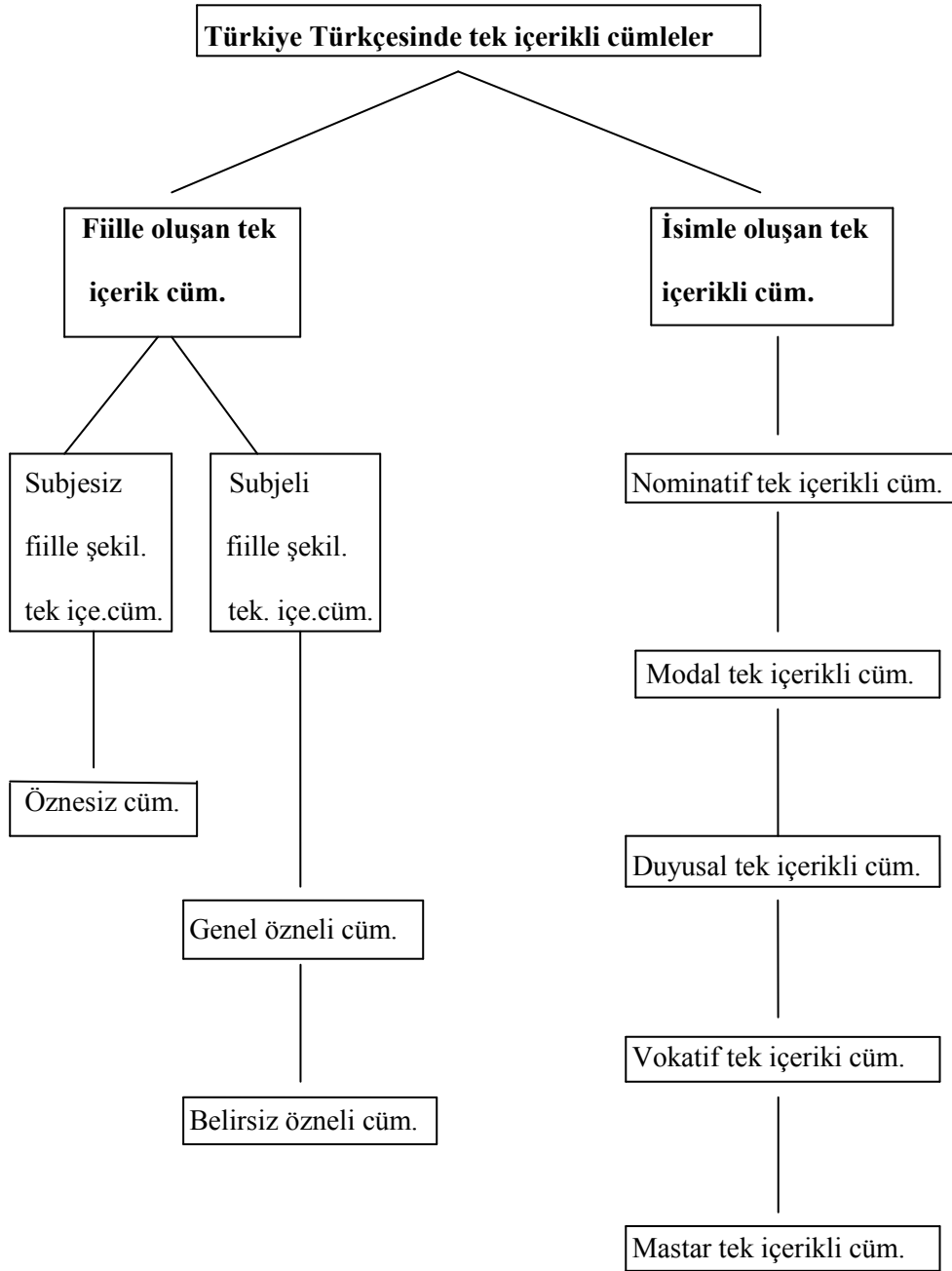
Belirtmek gerekir ki Kononov'un bu sınıflandırması bazı değişiklikler yapılarak bütün Türk lehçelerine ait edilmiş ve uzun yıllar Türk lehçelerinin sözdiziminin ana çizgisini oluşturmuştur (Kononov, 1956: 506).

Şema.1. Türkiye Türkçesinde tek içerikli cümlelerin tasnifi (Kononov'a göre)

Kononovdan sonra Türkiye Türkçesinde cümle problemi, Baskakov tarafından araştırılmıştır.

Baskakov'a göre tek içerikli cümleler, gramer şekilleri bakımından bir ögeli sözdizimsel yapıya sahip olsalar bile predikatifsiz olmayıp belli yargıyı bildirebilir. Baskakov Türkiye Türkçesinde tek içerikli cümlelerin bazı yapısal tiplerini belirlemiştir: a) Nominatif tek içerikli cümleler; b) Subjesiz dar tek içerikli cümleler; c) Basit ve birleşik isme dönüşmüş tamlamalarla ifade edilen nominatif tek içerikli cümleler; e) Subjesiz geniş tek içerikli cümleler (1984: 3).

Şema.2.Türkiye Türkçesinde tek içerikli cümlelerin tasnifi (Baskakov'a göre)

YÜKLEME GÖRE ŞEKİLLENEN TEK İÇERİKLİ YAPISAL MANTIKSAL TİPLER

Yüklemin görevindeki işlevlerin önemli bir bölümü, zihinde saklı tutulan ve dışa yansıtılmayan mantıksal yapıdaki sözdiziminde bulunur. Yüklem önemli özelliği, konuşma süresinde anlamın sese olan hakimiyetidir. Onan'a göre yüklemi esas öge yapan bir diğer özellik, özneyle birlikte zaman kavramını ifade etmesidir. Demek ki beyin, bünyesindeki düşünce birimlerini iletişim yoluyla dilsel görev olarak yüklem vermiştir. Yüklem ögesi, üretimi dönüştürsel kurama göre zihindeki seçimli ve zorunlu kurallar yoluyla dönüşümleri oluşturan çekirdek cümle yapısını ortaya koyar. Dolayısıyla yüklem, bu yönüyle ele alındığında cümlenin derin yapı kodu olarak nitelendirilebilir. Bu kod da cümledeki düşünceyi ortaya çıkarır (2014: 52). Demircan'a göre yapısal işlemlere başvurulmadan anlam dışı bırakma metinsel bir saklamadır. Edilgen olarak bilineni dışlamak, etkin olarak bilgi saklamak, metin açısından ise en kolay anlaşılır en kısa anlatım için gizil işlem uygulamak zorunludur. Gizil tümce bilgi bakımından birçok ilişkiler içerir. Bunun için üç seçenek gösterilebilir: 1. çatı eki kullanma; 2. adıl kullanma; 3. düşünüm uygulama (2003: 83).

Öznesiz cümleler. Yüklem ifade ettiği işi yapanın veya yargının oluşmasını sağlayan gerekli olmadığı durumlarda ve yüklem edilgen çatılı bir fiilden oluştuğunda ortaya çıkar. Dolayısıyla yüklemi geçişli veya geçişsiz edilgen fiille oluşmuş cümlelerde özne bulunmaz.

Demircan'a göre çatı ekleriyle (-l/n/ş) öge gizleme işlemi gerçekleştirilebilir. Bu eklerle bilinmeyen ya da bilinen bir katılan, işlevine ve taban sesletimine uyan bir ek ile takibe alınarak cümle dışı bırakılabilir. Cümlenin öznesine (-(I)l) ekle uygulanan dönüşsüz gizil. Bu işlem, kavramsal bir alt-ayırım olan *edilgen*'i de kapsar. Demircan'ın dönüşsüz gizil tümce için verdiği örnek şöyledir (2003: 86). ("*Meclis öneriyi reddetti*">) "*Öneri redded-il-di.*"

Delice, yüklemi geçişli fiilden oluşan edilgen çatılı cümle yapılarında yüzey yapıda görülmeyen fakat derin yapıda bulunan özne için *dolaylı özne* terimini kullanır. Dolaylı özne, gerçek özneye *-ca* eki veya *tarafından* kelimesi getirilerek cümleye katılır. Delice'nin bu tip cümleler için verdiği örnekler şöyledir (2001: 152).

"Bu kararlar Türkiye Büyük Millet Meclisi Tarafından alındı."

"Bu kardeşimiz hainlerce katledildi."

Üstünova, cümledeki işi, oluşu yapanın yüklem edilgen eylemlerle çekime girdiğinde gösterilmediğini açıklar. Yüklemi edilgen eylemle kurulan cümlelerde sözlüksel öznenin varlığı, dil dışı göndermelerle tespit edilir. "*Yemekte Ahmet Bey'in bildirisi tartışıldı.*" Üstünova'nın bu tip cümleler için verdiği şu örnekte hem sözlüksel özne hem dilbilgisel öznenin yüzey yapıda bulunmamasına rağmen tartışmanın yemeğe katılanlar tarafından yapıldığı belli olmaktadır. Öznenin yüzey yapıya çıkmasına engel olan yüklemdeki edilgenlik eki, bildirinin de yüzey yapıda yoksullaşmasına neden olur. Bu durum bildiride öznenin anlamsal değeri ve yeri olmadığını gösterir. Demek ki her edilgen eylem öznesi olmayan eylem olmadığı gibi öznenin yokluğunu da göstermez. Özellikle yüklemi geçişsiz eylemlerle oluşan edilgen çatılı cümle yapılarında özne aranmaz. Hatta bu tip cümlelerde özne yerine kullanılacak nesne de görülmez. Buna sebep olarak geçişli-edilgen eylemlerle çekimlenen yüklemelerin bütün şahıs ekleriyle

kullanılmasına rağmen geçişsiz-edilgen eylemlerle çekimlenen yüklemelerin sadece üçüncü teklik şahıs ekleriyle kullanılması gösterilebilir (2010: 138).

Karabulut, Chomsky'nin düşüncesinden yola çıkarak yüzey yapıda özne gösterilmese de derin yapıda mutlaka bir öznenin var olduğunu açıklar. Karabulut'a göre bu boşluk Türk dilinin uyum yasalarına göre yükleme getirilen çekim ekleriyle giderilir ve boşluk kuramını destekleyici konuma geçer. Dolayısıyla *Genişletilmiş Yansıma İlkesi kuralı*'na göre hiç bir kurallı cümle kullanımda öznesiz olamaz. Başka bir deyişle her dilbilgisel bir yapı kesinlikle öznesiz kullanılamaz. Fakat bu durum Türkçe gibi özne düşüren dillerde (gizli özne kullanan diller) bozulmuş gibi gözükülebilir (2011: 105).

Türkiye Türkçesinde yüklemi edilgen fiille oluşmayan başka öznesiz yapılarla da karşılaşmak mümkündür.

Seyrek olarak etken çatılı fillerin yüklem görevinde bulunduğu bazı cümlelerde ve isim cümlelerinde özne bulunmayabilir. Bu tür cümlelerde genellikle özneye yüklem kaynaştığı için birbirinden ayırt edilemez. Atabay, Özel, Çam'ın bu tip cümleler için verdiği cümle örnekleri şöyledir (2003:44-46):

“Hiç kimseye söylenir mi ?”

“Baharda ilk tomurcuklanıp yapraklarını, sarı çiçeğini ilk açan karaçalıdır.”

“Yazık değilmi yahu fakir fukaraya ?”

Kononov'a göre bazı kelimeler sözlük birimi anlamlarına göre modal öznesiz cümlelerde yüklem fonksiyonu taşır (Kononov, 1956: 512). Kononov'un bu tip cümleler için verdiği örnekler şöyledir:

Demek, muhakkak belli, besbelli, aşikar, کافی, şüphesiz hacet yok

Türkçede kalıplaşmış olan bazı cümle örneklerinde de özne bulunmamaktadır: Sağlık olsun; Afiyet olsun; Geçmiş olsun; Uğurlar olsun; Tanrı korusun; Bir şey değil (2003: 47). Şükürlü'ye göre öznesiz cümlelerde subje (özne) bulunmaz ve onun gramer özelliği yükleme ifade edilemez (1993: 195). Türkiye Türkçesinde öznesiz cümlelerde yüklem yanısıra yardımcı öğeler de bulunabilir.

“Öbür gün tekrar Necip'i alkoymak için çok fazla sıkıldı”(Eyl.31).

Öznesiz cümlelerde yüklem şahıs bildirmeyen fiillerden oluşur.

“Bu ifrazattan korkulur” (DHK.96).

Özmen'e göre özne, yüklemi 3. tekil şahsın genel kullanımında da bulunmaz. Özmen'in bu cümle tipleri verdiği örnekler şöyledir: *“Yarın çalışmaya başlamalı”, “Sağlık için her gün yürümeli.”* cümlelerinde, yüzey yapıda özne görülmez; ancak yüklemde söz konusu eylemler gerçekleştirilmelidir. Eylemi yapması gereken kişi veya kişiler, *“Yarın çalışmaya başlamalı”,* cümlesinde, birinci şahıs, *“Sağlık için her gün yürümeli.”* cümlesinde ise olabilsin ki herkestir (2013: 28).

Veliyev'e göre Türkiye Türkçesinde yüklemi gereklilik kipi ekiyle çekimli cümlelerde özne bulunmaz ve bu tip cümleler öznesiz cümlelere ait edilir (2005: 160).

“Oysa burada poyraz çıkacak diye ta saat sekizi dokuzu beklemeli” (Eyl.12).

“Dünyanın bütün gazetelerine abone olmalı” (Eyl.95).

Yükleme göre şekillenen tek içerikli cümlelerin subjeli yapısal-mantıksal tipi **belirli özneli cümlelerdir**. Belirli özneli cümlelerde özne şeklen bulunmaz. Fakat yüklemdeki belirleyiciler özneyi canlandırmaya imkân verir. Prensip olarak bu tip cümlelerde öznenin varlığı görülse de şekil olarak cümlede bulunmaz. Türkmen dilcisi Muradov Türkmen Türkçesinde özneli ve belirli özneli cümleler arasında yalnız üslup farkı olduğunu gösterir. Bu cümlelerden birinde (özneli cümlelerde) muhakkak özne bulunur. Diğer cümlelerde (belirli özneli cümlelerde) özne şeklen bulunmasa da onu yüklemdeki göstericilere göre tahmin etmek mümkündür. Muradov aradaki farkı şu örneklerle gösterir: *“Men geldim”* (Özneli cümle); *“Geldim”* (Belirli özneli cümle) (1958: 43-44).

Gramatikal bağlamda öznenin şekil olarak muhakkak bulunması zorunlu değil. Türk lehçelerinde yüklemdeki belirleyiciler bu fonksiyonu yerine getirmek imkânına sahiptir. Diğer taraftan yüklemdeki şahıs ekleri de tarihsel olarak şahıs zamirlerinden ortaya çıkmıştır. Eğer şahıs zamiri, cümlede özne görevinde bulunursa yüklemdeki şahıs ekleri de aynı görevi üstlenerek öznenin yerinde kullanılabilir. (Veliyev, 2005: 137-138).

“Artık ordumuzun gelmeyeceğini anladık” (VR. 38).

“Aşağıya, memleketimize doğru çekilip gideceğiz” (VR. 38).

Baskakov, esas öğelerin sözlük birimi ve gramatikal özelliğine göre tek içerikli cümleleri fiil ve isim gruplarına ayırır. Fiile oluşan tek içerikli cümleler; esas öğelerin sözlük birimi ve gramatikal özelliklerine göre: subjeli cümlelere, genel özneli, belirsiz özneli cümle türlerine ayırır.

Subjesiz cümlelerde ve bütün tek içerikli cümlelerde olduğu gibi cümleyi oluşturan öğede ifade olunmuş hareket, mantıksal merkez fonksiyonu taşır. Türkiye Türkçesinde kullanılan tek içerikli cümlelerde şimdiki-gelecek zaman şekilleri geniş kullanılır. Bu durum hareketin sadeliğini ve sürekliliğini gösterir. Bu tip cümlelerde modalılık özellikle öne çıkar.

Subjesiz cümlelerde cümlenin oluşmasında esas öge olarak kullanılan fiileri Baskakov birkaç gruba ayırır:

1. Hareket bildiren fiiler (gidilmek);
2. Canlılara mahsus hal ve durumu ifade eden fiiller (ölünmek);
3. İnsan aktivitesiyle bağlı fiiller (çalışılmak);
4. Tasavvur, hiss, duygu fiilleri (dozulmak).

Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde genellikle yükleme göre şekillenen tek içerikli cümle türlerinden yaygın olarak kullanılan **belirsiz özneli cümlelerdir**. Bu tip cümlelerde özneyi

canlandırmak mümkünse de cümlenin yapısında aktif şekilde görülmez. Belirsiz özneli cümlelerde kullanılmayan özne cümleye geri getirelerek tekrar kullanıldığında cümledeki belirsizlik kavramı bozulur ve çift içerikli cümleye dönüşür. Belirsiz özneli cümlelerin en önemli özelliği bu tip cümlelerde işi yapan sanki saklanmış durumdadır ve gözükmeyebilir (Veliyev, 2005: 163). Karabulut'a göre kaynak kişinin ifade ettiği kelime, düşünceden çıktığı andan itibaren bazı kayıplara uğrar. Fakat konuşmacı kendisinin eksiksiz iletişim kurduğunu düşünür. Bunun yanı sıra alıcı (dinleyici) çoğu zaman konuşmacının zihninde kurguladığı mantığın bütününe eksiksiz şekilde ulaşamaz. Bu durumda, kelime, zihinde kurgulanan ve soyut olan bir yapıyla dinleyiciye ulaşan somut olan başka bir yapıyla ortaya çıkar. Başka bir ifadeyle kelime, iki boyutlu bir düzlemden- derin yapı ve yüzey yapı ikiliğinden oluşur (2011: 97).

Ediskun, yüklemi 3. çoğul şahıslarla kurulan bazı fiil cümlelerinde öznenin varlığını düşünlüğünü, sezildiğini fakat konuşma veya yazıda açıkça gösterilmediğini açıklayarak “Züğürtlüğün adını zariflik koymuşlar.” örneğini verir (2003: 334).

Karahan'a göre Türkçede fiillerde çoğul üçüncü şahsı belirleyen yalnız *-lar* eki değildir. Yüklemdeki fiiller, çoğul eki almadan da çoğul bir özneye göndermede bulunabilir. Demek ki fiillerde morfolojik çoğulun yanı sıra, sözdizimsel yapıların belirlediği bir çoğul şahıs kavramı da bulunabilir. Çoğul bir özne, yüklemi çoğul eki almasa da yüklemde çoğul olarak algılanmasını sağlar (2011: 126).

Akerson belirsiz özneli cümleleri özne yüklem ilişkisi bağlamında şu örnekle açıklar: “*Kapıyı açtılar*” cümlesindeki *-lar* çoğul ekinin belli belirsiz çoğul üçüncü şahıs özneye göndermede bulunduğunu, kapının aslında kendi kendine açılmayıp, fakat açanlar her kimse bunların konuşmacıyı ilgilendirmedeğini, buradaki esas mantığın konuşma ortamıyla ilgili olduğunu belirtir (2000: 134).

Kononov'a göre belirsiz özneli cümlelerde özne bilerekten düşürülür. İşin kim tarafından yerine getirildiği belirsiz kalarak veya iş belirsiz şahıslar tarafından yerine getirilmiş gibi canlanır. Bu cümle tipi, daha çok fiilin edilgen çatısında üçüncü tekil şahısta kullanılır. Cümlenin yüklemi fiilin edilgen ve etken çatı tipiyle şekillense de her iki cümle belirsiz özneli cümle türüne ait edilmelidir.

Kononov fiilin etken çatıyla yapılan belirsiz özneli cümlelerin Çağdaş Türkiye Türkçesi nin cümle yapısına uygun olduğunu gösterir (Kononov, 1956: 512): “*Ağlamayan çocuğa süt vermezler.*”

Belirsiz özneli cümlelerde *onlar* zamiri getirilerek yeniden öznenin kullanılması mümkündür.

“*Sessizce konuşuyordular.*” (Belirsiz özneli cümle)

“*Onlar sessizce konuşuyordular.*” (Özneli cümle).

Belirsiz özneli cümlelerde belirsizlik kavramı cümlede farklı göstericilerle de ortaya çıkar.

“*Kimse seni sormadı.*”

“*Birisi sana seslendi.*”

Yukarıdaki cümlelerde işi yapan belirsizdir. Fakat burada işi yapanın, subjenin belirsizlik durumu bulunmamaktadır. Aslında *kimisi, biri, kimse* kelimelerinin kendisi de cümlede yüzeysel olarak görülen sözde öznedir* (Veliyev, 2005: 164).

Cümleyi oluşturan esas öge, I,II,III. şahsın tekil ve çoğulunda olan geçişli fiillerle ifade edilir. Yapısına göre bu tip cümleler subjesi bulunmayan belirsiz özneli eksilteli cümlelere benzer. Bu bakımdan da onları yalnız mantıksal özelliklerine ve onların tek içerikli yapılarına ait olan özelliklerine göre ayırmak mümkündür. Bu tip tek içerikli cümlelerin genel mantıksal özelliği, hareket subjelerinin genelleşmiş (belirsiz) oluşudur (Veliyev, 2005: 126-127).

Yüklem ikinci şahsın tekil ve çoğuluyla ifade edilse de iş, hal, hareket aslında bir şahsa, gerçek konuşmacıya yönelik olmayıp benzeşim durumunda olmuş veya olabilecek şahsa veya birçoğuna ait edilir. Yükleme göre şekillenen tek içerikli cümlenin yapısal-mantıksal bu tipi **genel özneli cümle** olarak kabul edilir.

Baskakov'a göre Çağdaş Türkiye Türkçesinde genel özneli ve belirsiz özneli tek içerikli cümleler yapısal mantıksal özelliklerine göre Rusçadaki analogik şekillere benzer.

Genel özneli ve belirsiz özneli cümleler, özellikle cümleyi oluşturan öğelerin gramatikal dizilişine göre seçilir ve onlar arasındaki mantıksal fark da bu dizilişe bağlıdır.

Belirsiz özneli cümle: “*Dört yüz eli kuruştan verdiler*”(HB.32).

Genel özneli cümle: “*Besle kargayı oysun gözünü*”

Kononov'a göre genel özneli cümlelerde özneyi canlandırmak mümkündür. Belli şahıs, dönüşlülük zamirleri veya onların birleşmeleri (Sen kendin) gibi bu tip cümlelerde özne görevinde bulunabilir. Fakat bu durumda özne gerçek özne yerine sözde özne görevinde bulunarak iş, olay yalnız belli şahsa, dinleyiciye ait edilmeyip aynı görevde bulunan bütün şahısları kapsar. Kononov'a göre mantıksal bakımdan istenilen şahıs genel duruma geçebilir. Bundan dolayı genel özneli cümleleri belirsiz özneli cümlelerden ayırmak zordur.

Türkiye Türkçesinde genel özneli cümleler geçişli fiillerin I. II. tekil ve çoğul şahsıyla oluşur. Bu tip cümleler daha çok atasözleri ve deyimlerde kullanılır. Konuşan belli bir şahsa yönelmeyip, genel topluma hitap eder. Bu durumda mantıksal vurgu hareketi bildiren cümleyi oluşturan öge, yüklemde olur. “*Bugünkü işini yarına bırakma.*”

Yukarıdaki örnekte cümleyi oluşturan ve fiilden oluşan yüklem, II.tekil şahıs emir çekiminde kullanılmıştır. Fakat burada iş, hal ve hareket yalnız II. tekil şahısta olan şahsa ait olmayıp bütün şahıslara aittir (Kononov, 1956: 512).

Bu bakımdan bu tip cümleler genel özneli cümle olarak kabul edilemez.

* Kormaz, sözde özne için *görünür özne* (edilgen fiillerle kurulmuş olan cümlelerde, cümlenin gramer açısından görünürde olan öznesi) ve *gramerce özne* (edilgen fiillerle kurulmuş olan cümlelerde, cümlenin öznesi gibi görünen fakat gerçekte nesnesi olan kelime ve kelime grupları, cümle yapısına göre görünürde olan özne) terimlerini kullanır (2007: 109-111). Özmen, yüklemi, geçişsiz fiillerden oluşan edilgen çatılı cümlelerdeki görünmeyen özneler için *saklı veya meçhul* özne terimini gösterir (2013: 28).

III. tekil şahısta genellilik kavramı güçlüdür. Dolayısıyla bu tip genel öznel cümlelerde genel zaman kavramı ve bu kavramların yakınlığı görülür.

“Abdala malum olur” (Atasözü)

“Ağası güçlü olanın kulu asi olur” (Atasözü)

“Aksak eşekle yüksek dağa çıkılmaz” (Atasözü)

Türk Lehçelerine özgü özelliklerden biri de cümlenin yüklemine bulunan şahıs ekleri özne fonksiyonunda olan şahıs zamiri yerine kullanılır ve bazen de cümlenin öznesi bırakılabilir. Tek içerikli genel öznel ve belirsiz öznel cümleler öğesi kullanılmayan eliptik cümlelerle aynı değildir.

Baskakov'a göre Türkiye Türkçesinde şekil olarak tek içerikli genel öznel ve belirsiz öznel cümlelere benzeyen çift içerikli eliptik cümleler iki gruba ayrılabilir: a. Öznesi metne göre yeniden cümleye getirilebilen eliptik öznel çift içerikli cümleler; b. Cümlenin kendi içinde şekilsel göstericilere (özellikle yüklemdeki şahıs ekleri) göre cümleye geri kazandırılabilen eliptik öznel çift içerikli cümleler.

Baskakov'un bu sınıflandırması diğer Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde de aynı şekilde kendini göstermektedir. Türk Lehçelerinde belirsiz öznel cümle geçişli fiillerin III.çoğul şahısıyla ifade edilir. Genel öznel cümleler gibi bu tip cümlelerde daha çok folklorda, atasözleri ve deyimlerde kullanılır. Burada iş, durum, olay aslındaki III.çoğul şahısta olan subjeyle değil, belirsiz şahıslar çokluğuna ait edilir. Baskakov belirsiz öznel cümleleri deyimsel ve metne göre iki gruba ayrıldığını gösterir. Ona göre subje hareketinin belirsiz şahıslar çokluğuna ait edildiği cümle türü frazyoloji belirsiz öznel cümle olarak kabul edilmektedir. Bu tip cümlelerde tecrübeli bir adam tarafından kontrol edilmiş bir hareketin belirsiz şahıslar çokluğu tarafından yerine getirilmesi veya onların diğer konularla ilgili düşünce ve fikri ifade edilir. Deyimsel belirsiz öznel cümle türü daha çok atasözleri ve deyimlerde görülür. Metne göre şekillenen belirsiz öznel cümlelerdeyse hareketin subjesi metne bakılarak geri getirelememektedir veya onların sözlük bilimi ifadesi cümlenin kendi konusu için önem taşımaz. Deyimsel tipde olduğu gibi metne göre şekillenen belirsiz öznel cümlelerde de hareketin kendine dayandığında bu durumda onu yöneten subje dikkate alınmamaktadır (1984: 101-102).

SONUÇ

1. Türkiye Türkçesinde basit cümleler tek içerikli ve çift içerikli cümlelerden oluşur. Çalışmada basit yapıdaki tek içerikli cümle yapıları sınıflandırılmış ve yükleme göre şekillenen tek içerikli yapısal mantıksal tipler iki grupta ele alınmıştır.

Subjeli yükleme göre şekillenen yapısal mantıksal tipler: Belirli öznel cümle, Belirsiz öznel cümle, genel öznel cümle;

Subjesiz yükleme göre şekillenen yapısal mantıksal tipler: Öznesiz cümle

2. Yapılan tespitlere göre Türkiye Türkçesinde basit yapıdaki subjeli yükleme göre şekillenen tek içerikli yapısal mantıksal tipler arasında en yaygın kullanılanı belirsiz öznel cümlelerdir.

Bugüne kadar ayırt edilemeyen belirsiz özneli cümlelerle genel özneli cümleler arasındaki karışıklığın inceleme sonucu giderildiği görülebilir. Belirsiz özneli cümlelerde özne belirsiz durumda olmasına karşılık genel özneli cümlelerde yüklemdeki belirleyicilerle öznenin belli kişiler yerine genele söylemi esas alınır. Belirsiz özneli cümleler aktif konuşmada, genel özneli cümleler ise daha çok atasözleri ve deyimlerde kullanılır.

3. Türkiye Türkçesinde basit yapıli subjesiz yükleme göre şekillenen tek içerikli öznesiz cümlelerde yüklemdeki birçok göstericiler bu tip cümlelerdeki öznesizliğı ortaya koymuştur. Yapısal mantıksal açıdan incelendiğinde öznesiz cümlelerin öznesiz oluşunu da bütün yükleme göre şekillenen tek içerikli cümlelerin esas ögesi yüklemde belirlediğı görülebilir. Bu tip cümlelerde sözkonusu yükleme gereklilik kipi eki getirilmişse bu tip cümle öznesiz cümledir. Yüklemi oluşturan fiil edilgen veya şahıssız olduğı durumlarda da bu tip cümle öznesiz cümle olarak kabul edilir.

4. Türkiye Türkçesinde tek içerikli cümlelerin önemli özelliğlerinden biri cümleyi oluşturan esas öğelerin yapısı ve sözlük bilimsel gramatikal özelliklerine göre uyarlanan modallıktır. Yani hem fiille hem de isimle şekillenen tek içerikli cümleler gereklilik, zorunluluk, ettirgenlik, mümkünlük ve mümkünsüzlük gibi modal anlamlara sahip olurlar.

5. Çağdaş Türkiye Türkçesinde yükleme göre şekillenen tek içerikli cümleler daha çok folklor örneklerinde (atasözleri, deyimler) kullanılır. İsimle şekillenen tek içerikli cümleler ise daha çok aktif konuşmada (modal cümleler) ve Türkiye Türkçesinin yazı dilinde (nominatif ve mastar cümleler) kullanılır.

Taranan Eserlerin Kısaltmaları

DHK. Safa, Peyami *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

EYL. Rauf, M *Eylül*. Samsun: Penguen Kitabevi.

HB. Abasıyanık, Sait Faik (2014). Seçme Hikayeler: *Havuz Başı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

VR. Seyfettin, Ömer (2013). *Vire*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

KAYNAKÇA

AKERSON, Fatma E (2000). *Dile Genel Bir Bakış*. İstanbul: Multilingual.

ATABAY, Neşe; ÖZEL, Sevgi; ÇAM, Ayfer (2003). *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*, İstanbul: Papatya Yayıncılık.

BANGUOĞLU, Tahsin (2011). *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

BASKAKOV, Nikolay Aleksandreviç (1984). *Predlojenie v Sovremennom Turetskom Yazıke*, Moskva: Akademiya Nauk.

ÇİÇEKDAĞI, Caner (2016). "Kopula Üzerine", Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, Sayı: 26, s.s. 132-141.

DELİCE, İbrahim (2001). *Türkçe Sözdizimi*. Sivas: Dilek Matbaası.

DEMİRCAN, Ömer (2003). *Türk Dilinde Çatı*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.

EDİSKUN, Haydar (2003). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

İBRAHİMOV, A (1958). *Tipi Prostogo Predlojeniya v Sovremennom Türkmenskom Yazıke*, (avtoreferat kand. dissert) Aşkabat.

KARABULUT, Ferhat (2011). *Türk Dilinde ve Dünya Dillerinde Edilgen Yapı Tipolojisi*. Ankara: Grafiker Yayınları.

KARAHAN, Leyla (1999). *Türkçede Söz Dizimi*, İstanbul: Akçağ Yayınları.

KARAHAN, Leyla (2011). *Türk Dili Üzerine İncelemeler*. Ankara: Akçağ Yayınları.

KONONOV, Andrey Nikolayeviç (1956). *Gramatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*, Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.

KORKMAZ, Zeynep (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ONAN, Bilginer (2014). *Anlama Süresinde Türkçenin Yapısal İşlevleri*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık TİC, LTD,ŞTİ.

ÖZKAN, Abdurrahman; TOKER, Mustafa; AŞÇI, Ufuk Deniz (2016). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, Konya: Palet Yayınları.

ÖZKAN, Mustafa; SEVİNÇLİ, Veysi (2015). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, İstanbul: Akademik Kitaplar.

ÖZMEN, Mehmet (2013). *Türkçenin Sözdizimi*, Adana: Karahan Kitabevi.

ŞÜKÜRLÜ, Elisa (1993). *Gedim Türk Yazılı Abidelerinin Dili*, Bakı.

ÜSTÜNOVA, Kerime (2010). *Dil Bilgisi Sorunları*. İstanbul: Kesit Yayınları.

ÜSTÜNOVA, Kerime (2011). *Dil Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

VELİYEV, Sevindik (2005). *Türk Dillerinde Sade Cümle*, Bakı: Nurlan Yayınları.